№ 15
2021ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА
УКРАЇНСЬКА
ГАЗЕТА

КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ

літературно-художня, публіцистична

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНІ З ОКУПАЦІЄЮ КРИМУ ТА ЇЇ ЗАВЕРШЕННЯМ

НАГОЛОС

Право власності, або як його ще називають – право на мирне володіння своїм майном, входить до каталогу прав, визначеного Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (надалі – ЄКПЛ). Водночас воно увійшло до цього документа не одразу під час його створення, а згодом – при внесенні доповнень через відповідний протокол.

Микола КІККАС,
адвокат, юрист
Регіонального
центру прав людини

Такий стан речей зумовлений тим, що у творців ЄКПЛ були різні думки щодо того, чи може право майнового характеру входити до одного ряду з правами, які безпосередньо пов'язані з особистістю людини та найголовнішими сферами її існування, як-от, право на життя, право на свободу совісті, право на свободу слова тощо. Неоднозначність підходів щодо віднесення права власності до каталогу прав людини підтверджується й тим, що воно не увійшло до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Втім, незалежно від рівня його юридичної фіксації під час воєн та панування антидемократичних державних режимів право власності зазвичай зазнає істотних порушень масового характеру. З

ФОТО: З ВІСНИКІВ ДЖЕРЕЛ

огляду на це, воно захищене міжнародним гуманітарним та міжнародним кримінальним правом, а одним з елементів подолання наслідків збройних конфліктів і тоталітаризму є реституція – відновлення прав осіб, що постраждали від вилучення, знищення чи пошкодження їхнього майна.

Не є винятком у цьому плані й окупація АР Крим та м. Севастополя, оскільки на цих територіях російською владою здійснюється широкомасштабне вилучення майна українських громадян, юридичних осіб та держави Україна. Подекуди має місце також знищення майна. Тому після завершення окупації виникне необхідність запровадження правових процедур реституції. Окрім того, після звільнення території доведеться врегулювати правовий режим майна, яке створено окупацій-

ною державою, її громадянами і підприємствами, а також українськими громадянами, що проживали в Криму та Севастополі в період окупації.

На нашу думку, можна визначити такі проблемні аспекти, що зумовляватимуть процедури реституції та визначення долі новоствореного майна:

- окупаційною владою проводиться широкомасштабне вилучення майна;
- майно, знищене окупаційною владою, не може бути повернуто, а тому за нього має бути виплачена справедлива компенсація;
- значна кількість вилученого майна на час деокупації буде видозмінена порівняно з його первісним станом (внаслідок зносу, ремонту, реконструкції, нового будівництва тощо);
- створення нового нерухомого майна на окупованій терито-

рії відбувається без урахування законодавства України та українських будівельних норм і правил; – усі правочини, укладені щодо нерухомого майна на окупованій території та посвідчені органами окупаційної влади, є нікчемними з моменту їх укладення.

ЩО ВЖЕ ЗРОБИЛА ДЕРЖАВА ДЛЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ

У грудні 2020 року Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій опублікувало законопроект «Про державну політику перехідного періоду». Частина його новел присвячена саме проблемам власності, що постають у період окупації та постануть після її завершення. Питання, яких стосується дана стаття, є доцільним розглядати, зокрема,

у світлі новел згаданого законопроекту.

ЯК ВІДНОВЛЮВАТИ ПРАВО ДЕРЖАВНОЇ ТА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

За загальним правилом, визначеним Гаазьким положенням 1907 року, держава-окупант володіє та користується власністю держави-суверена лише за правилами узурфрукта. Даний термін має латинське походження і складається з двох слів: usus (використання) та fructus (плід, дохід). Це означає, що користувач (узурфруктарій) має право користуватися майном титульного власника та отримувати доходи, що приносить таке майно. Правило узурфрукта щодо майна окупованих територій також є звичаєвою нормою міжнародного гуманітарного права.

→ 2

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНІ З ОКУПАЦІЄЮ КРИМУ ТА ЇЇ ЗАВЕРШЕННЯМ

→ 1 НАГОЛОС

У контексті окупації з цього правила випливає, що окупант може управляти майном, отримуючи блага від його корисних властивостей, а також доходи від нього і при цьому зобов'язаний зберігати капітальну цінність цього майна. Втім, очевидно, що з часом майно може зазнавати певних змін: воно зношується, може змінюватись через дії користувача чи внаслідок обставин непереборної сили тощо. Окрім того, РФ не визнає Крим та Севастополь окупованими територіями і відверто ігнорує норми міжнародного гуманітарного права, зокрема й щодо правового режиму майна. Тому існує висока ймовірність, що на час деокупації майно вже матиме інший вигляд, ніж станом на 2014 рік. Зазначені обставини породжують низку питань. Чи має законний власник право на відшкодування, якщо стан майна погіршився? Чи має він обов'язок заплатити за покращення майна, а також компенсувати окупанту витрати на його утримання та забезпечення належного стану? Що робити, якщо окупант відчужив майно?

Дати відповідь на дані запитання допоможуть загальні правила узурфрукта, до яких, власне, відсилають Гаазьке положення 1907 року та звичаєва норма міжнародного гуманітарного права. Згідно з ними, користувач не може змінювати майно і створювати поліпшення до нього. Якщо ж такі поліпшення створені, вони належать законному власникові майна (у даному разі Україні). Росія не матиме права вимагати компенсації за витрати на підтримання майна в належному стані та його поліпшення. Водночас, якщо матиме місце погіршення стану майна, Україна може вимагати компенсації. Яскравим прикладом є протиправна забудова Форського парку зі знищенням частини його насаджень. Вочевидь, має місце порушення заборони видозмінення об'єкта власності держави-суверена. Тому все новозбудоване на території парку майно має перейти у власність України, а за погіршення стану парку РФ має виплатити компенсацію.

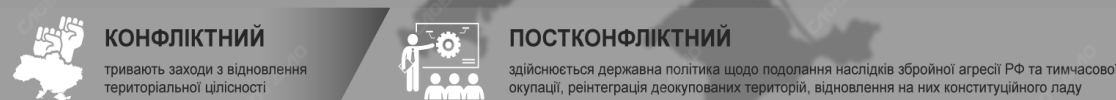
Водночас Україні слід пам'ятати, що вимоги компенсації за пошкоджене майно мають бути обґрунтованими. Для цього дер-

ПЕРЕХІДНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО ДОНБАСУ ТА АР КРИМ

ПРОЄКТ ЗАКОНУ «ПРО ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ»

ЗАПРОПОНОВАНО РОЗПОДІЛ РЕГУЛЮВАННЯ НА КОНФЛІКТНИЙ ТА ПОСТКОНФЛІКТНИЙ ПЕРІОДИ:

жаві варто попідкуватися про створення переліку захопленого окупантами майна, його оцінку, детальний опис властивостей. Відповідні дані необхідні для порівняння обсягу і стану майна напередодні окупації та на час її завершення. На підставі цього і буде робитися висновок щодо вартості збитків.

У законопроекті закріплено лише загальне правило про те, що державна власність має повертатись державі. Вочевидь, до нього слід додати специфічні положення, що випливають з правил узурфрукта, як-от, неможливість відшкодування за утримання майна окупантом та право держави-суверена на компенсацію у разі його пошкодження або знищення.

До комунальної власності можуть бути застосовані ті ж принципи, що й до державної. Майно має повертатися у власність територіальних громад з урахуванням правил, що випливають з користування на умовах узурфрукта.

РЕСТИТУЦІЯ ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

Врегулювання питань приватної власності після завершення окупації має передбачати чимало різних, нерідко складних варіантів розвитку подій. Для прикладу наведемо кілька ситуацій, які, на нашу думку, є найпоширенішими:

1. Ситуація примусового вилучення приватного майна

Оскільки міжнародним гуманітарним правом встановлено однозначну заборону вилучення майна у населення окупованої території, загальне правило реституції виглядає простим: вилучене майно має повертатися законному власнику. Ця норма закріплена і в законопроекті. Втім, навряд чи її буде достатньо, оскільки такий простий «трафарет», найімовірніше, не охопить багатогранну реальність.

Як бути тоді, коли властивості майна суттєво погіршені? Наприклад, земельна ділянка, призначе-

на для ведення садівництва, вилучена Міністерством оборони РФ і використовується для потреб військової частини. Ділянка засмічена, родючість ґрунту в кілька разів знизилася, ринкова вартість стала нижчою. В законопроекті поки що немає ні слова про компенсацію у подібних випадках, що є неправильним, оскільки за відсутності компенсації вартість шкоди фактично покладається тільки на власника, чиєї вини у погіршенні майна немає.

Втрати від пошкодження майна не мають покладатися на власника, а мають відшкодуватися. У даному разі одразу ж постає наступне питання – хто буде відшкодувати збитки? За загальними принципами цивільного права зобов'язання відшкодувати виникає з вини за завдання збитків. Тобто у змодельованому випадку платити компенсацію людині має РФ. Втім, нескладно уявити ситуацію, коли РФ відмовляється виконувати такі зобов'язання. Що в такому разі робити півкучувати про своїх громадян, відшкодовуючи збитки, чи просто закрити очі на ситуацію?

Аналогічні питання постають у разі, коли майно знищене повністю і внаслідок цього не може бути повернуто (наприклад, знищення будівлі, прокладення автомобільної дороги через земельну ділянку тощо).

2. Ситуація відчуження майна за правочином на окупованій території

За загальним правилом усі правочини, вчинені на окупованій території, є нікчемними. З цього

Водночас Україні слід пам'ятати, що вимоги компенсації за пошкоджене майно мають бути обґрунтованими. Для цього державі варто попідкуватися про створення переліку захопленого окупантами майна, його оцінку, детальний опис властивостей. Відповідні дані необхідні для порівняння обсягу і стану майна напередодні окупації та на час її завершення. На підставі цього і буде робитися висновок щодо вартості збитків.

впливає, що все майно та кошти, отримані за правочином, мають бути повернені сторонами одне одному. Тим часом зрозуміло, що в деяких випадках власники будуть зацікавлені не у поверненні майна, а в легалізації правочину.

Законопроект передбачає інститут конвалідації – надання юридичної сили нікчемному правочину. Зі змісту запропонованої норми при цьому випливає, що за конвалідацією можуть звернутися обидві сторони правочину, тобто як українські власники майна, так і російські контрагенти, до яких майно перейшло на підставі відповідних правочинів. Серед таких людей може бути чимало тих, хто приїхав до Криму в порушення норм міжнародного гуманітарного права і, по суті, є свідомими чи несвідомими учасниками процесу колонізації півострова. Ймовірно, серед власників майна є й воєнні злочинці. З урахуванням цих обставин питання конвалідації виходитиме за межі цивільного права, одночасно входячи в площину національної безпеки. Наскільки широким можна робити право на конвалідацію? Чи може держава толерувати створення міцних майнових зв'язків зі своєю територією особами, які вчиняли щодо неї правопорушення, зокрема воєнні злочини?

Враховуючи озвучені запитання, доцільним є розширення вичерпного переліку випадків (ч. 7 ст. 33 законопроекту), за яких правочини не підлягають конвалідації. Наприклад, очевидно, що не можуть конвалідуватися правочини стосовно майна, протиправно вилученого у власників окупаційною владою. Аналогічна ситуація щодо придбання нерухомого майна особами, які за законодавством не мають чи не матимуть права ним володіти на території України (наприклад,

винні у скоєнні воєнних злочинів чи злочинів проти людяності).

ЩО РОБИТИ З МАЙНОМ, СПОРУДЖЕНИМ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ?

У законопроекті дана проблема взагалі не порушується. Там є норми про повернення об'єктів, що існували до початку окупації (ч. 4 ст. 16), але жодного слова про створення вже в окупації. Втім, таких об'єктів наразі чимало, а до завершення окупації стане ще більше. Різноманітність відповідного майна чимала – від величезних інфраструктурних об'єктів (Керченський міст, траса «Таврида» тощо) до багатоквартирної житлової забудови та приватних будинків.

За загальним правилом усі об'єкти, збудовані в Криму окупаційною владою, є самочинним будівництвом у розумінні ст. 376 Цивільного кодексу України. Цей висновок, як мінімум, впливає з того, що на жоден з таких об'єктів не було отримано дозвілних документів, виданих українськими органами влади на підставі законодавства України. Окрім того, можна обґрунтовано припустити, що величезну кількість майна збудовано на ділянках, що не відведені для цієї мети або з порушенням українських будівельних норм і правил. Тут логіка проста: російські будівельні норми відрізняються від українських, тому не все, що зроблено за їхніми правилами, відповідатиме нашим.

Самочинне може бути легалізовано або знесено. Все залежить від волі власника землі, на якій стоїть споруда. Ситуації, пов'язані з новоствореним майном, можуть бути надзвичайно різноманітними та становити проблему не лише з точки зору права власності. Для прикладу візьмемо багатоквартирні будинки, споруджені у буферній зоні Херсонеса Таврійського. У разі ухвалення рішення про їх знесення одразу постають, як мінімум, два питання:

– чи не зашкодять археологічній спадщині самі роботи щодо знесення?

– хто має компенсувати втрачене житло людям, які мешкали у цих будинках, та яким буде механізм такої компенсації?

Ситуації, змодельовані у даній статті, є лише крапельками у величезному морі майнових відносин, непростих за своєю правовою природою та додатково ускладнених контекстом окупації.

Норм, що пропонуються законопроектом «Про державну політику перехідного періоду», вочевидь, недостатньо для ефективного врегулювання відносин власності, що виникають під час окупації та виникнуть після її завершення. Проблема настільки об'ємна та складна, що потребує окремого розділу у відповідному законі, а можливо, й самостійного закону.

КРИМСЬКА СТРАТЕГІЯ ВЛАДИ: ДУМКА ПРО СТРАТЕГІЧНІСТЬ

ТОЧКА ЗОРУ

Невдячна справа – озвучувати негативні характеристики державного документа. Адже якщо хвалиш – молодець. Якщо покажуєш недоліки – можна швидко перекочувати в формат «агентів Кремля». Причина проста, влада вважає, що не може прийняти поганого документа або документа з серйозними недоліками.

Юрій СМЕЛЯНСЬКИЙ,
експерт з питань окупованих територій, економічний експерт, співзасновник ГО «Інститут Чорноморських стратегічних досліджень»

Одна з ідеологем «суспільства загальної однорозподіленої бідності» (радянське суспільство) формулюється як «вчіться задовольнятися малим». Саме таку ідеологему допустимо застосувати при оцінці суті затвердженого президентом «історичного документа» – «Стратегії деокупації і реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя».

З часів будівництва розвинутого соціалізму нам, зокрема, дісталось в спадок «мистецтво підміни і збочення понять та термінів». Влада в цьому питанні досягла такого успіху, що в результаті ці навички негативно впливають на суть стратегічних документів.

Визначення поняття «стратегія» є різноманітним.

Стратегія – це загальний, деталізований план, що охоплює тривалий період часу, спосіб досягнення складної мети. Завдання стратегії – ефективно використання наявних ресурсів для досягнення основної мети.

Стратегія – сценарій наших дій, при якому ми припускаємо найбільший успіх або найменшу втрату.

Стратегія – постановка цілей з відповідним змістом планованих дій.

У контексті наведених визначень у самій назві «Стратегія деокупації та реінтеграції...» вже поставлено два дуже великих стратегічних завдання:

– деокупація території Кримського півострова;

– реінтеграція території Кримського півострова.

Крім того, визначення стратегічних цілей передбачає очікуваний результат. У документі визначено 10 позицій за очікуваними результатами. Результат – це наслідок ланцюжка дій або подій, виражених якісно або кількісно. Як завершальний підсумок, результат повинен мати якусь форму. Форму, яка матиме якісні або/та кількісні характеристики.

Текст затвердженої «Стратегії...» має 10 певних цілей. З них визначенню «результат» відповідає лише одна стратегічна мета «деокупація» – «відновлення територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону, забезпечення державного суверенітету України».

Всі інші 9 затверджених очікуваних результатів стосуються досягнення іншої спільної стратегічної мети – «реінтеграції». Ось тільки з вимірюванням або розумінням, коли настане факт досягнення цієї мети, у пропонуваному результативному трактуванні виникає проблема.

Наприклад, очікуваний результат: «Відбудова та розвиток економіки, соціальної і гуманітарної сфер деокупованої території». Якими критеріями (кількісними та якісними) буде вимірюватися цей результат? Відповіді немає. Отже, влада у будь-який момент може оголосити про досягнення перемоги в цьому питанні. Крім того, терміни «відновлення» і «розвиток» визначають процес або шлях для досягнення мети. Процес не може визначатися як результат, оскільки є інструментом досягнення результату. І ще – процес не може бути стратегічною метою. З тих же причин. У питанні визначення стратегічних цілей реінтеграції

тимчасово окупованої території Кримського півострова влада не сформулювала ні мети, ні очікуваних результатів.

Очікуваний результат: «Відновлення та забезпечення прав представників кримськотатарського народу та інших корінних народів, національних меншин». За якими ознаками (результат) буде визначатися, що корінні народи в Україні (їх три – караїми, кримчаки, кримські татари – і всі сформувалися в Криму) відновили і забезпечили свої права? Який рівень реалізації права на державність передбачається стосовно корінних народів України? Або стратегічна мета – говорити про те, що права є?

Очікуваний результат: «Запровадження моделі соціально-економічного розвитку деокупованої території». Яку модель як результат планується сформулювати на території деокупованого півострова? Наскільки ця модель відповідатиме національним інтересам України загалом? Відповідей немає. Тобто досягнення результату визначити неможливо. Так само і щодо інших сформульованих і затверджених «очікуваних результатів».

З практики розробки та реалізації стратегій добре відомо, що однією з основних причин провалу ухвалених стратегій є постановка неясних цілей і конфліктуючих пріоритетів.

Для прикладу, пріоритет 8: «Консолідація міжнародних зусиль з метою сприяння процесу деокупації тимчасово окупованої території, вирішення проблемних питань, пов'язаних із тимчасовою окупацією Російською Федерацією частини території України, зокрема, щодо посередництва під час переговорів у різних міжнародних форматах, здійснення моніто-

Текст затвердженої «Стратегії...» має 10 певних цілей. З них визначенню «результат» відповідає лише одна стратегічна мета «деокупація» – «Відновлення територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону, забезпечення державного суверенітету України». Всі інші 9 затверджених очікуваних результатів стосуються досягнення іншої спільної стратегічної мети – «реінтеграції». Ось тільки з вимірюванням або розумінням, коли настане факт досягнення цієї мети, у пропонуваному результативному трактуванні виникає проблема.

рингу, надання допомоги Україні у військово-технічній, економічній, гуманітарній та інших сферах». Водночас станом на сьогодні влада держави-окупанта (РФ) вважає, що питання Криму закрито й жодному обговоренню не підлягає. Який результат буде сигналізувати про те, що оголошений пріоритет реалізований? Засідання «Кримської платформи»? Ані кількісного, ані якісного виміру такий результат не має.

Пріоритет 5: «Вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації, збройного конфлікту, тимчасової окупації території України». Стратегічним завданням такий пріоритет і не назвеш. Відповідно немає і визначення результату – за якими критеріями оцінюватиметься реалізація цього принципу.

Подібні проблеми притаманні всім 9 сформульованим пріоритетам.

Далі буде...

ЩО ОЗНАЧАТИМЕ ДЛЯ КРИМУ НОВА «ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ» ПО-РОСІЙСЬКИ

ОСВІТА

1 червня набув чинності підписаний 5 квітня президентом РФ Володимиром Путіним закон № 1057895-7 «Про внесення змін до Федерального закону «Про освіту в РФ» (далі «закон про освіту»), який Держдума РФ ухвалила 16 березня в остаточному третьому читанні зусиллями депутатів партії «Єдина Росія». Проти цього закону виступають багато вчених, активістів, авторів освітніх проєктів по всій Росії, вбачаючи в ньому загрозу обмеження свободи слова, лімітованої вже й так до критичного рівня: під заборону потрапило все, що лише можна було заборонити.

Віталій СОЛОНЧАК

На думку опонентів закону, спрямованого на контроль гуманітарної освіти, термін «просвітницька діяльність» у ньому розмитий настільки, що позначити ним можна будь-що, а деякі положення можуть загальмувати популяризацію науки та поховати чимало незалежних освітніх проєктів. Також закон має на меті регулювання будь-якої міжнародної діяльності вишів, яка має бути погоджена з органами виконавчої влади: такий крок може призвести до остаточної ізоляції і без того підсанкційних російської науки та культури від світу та стимулювати «вплив мізків» до інших країн. Особливо легким контроль освіти може стати в очікуваних умовах «суверенного інтернету» та відсутності доступу до світових освітніх платформ.

Законопроект було внесено ще 18 листопада 2020 р.; наприкінці грудня його ухвалили у першому читанні. Текст документа передбачав, що уряд розробить форми контролю діяльності приватних осіб та організацій, що займаються освітою. До слова, прикметно, що після першого читання з числа авторів законопроекту без пояснення причин вийшла скандальна кримська колаборантка Наталя Поклонська. Не менш прикметним є те, що авторами законопроекту стали члени Тимчасової комісії Ради Федерації з

Підручники з історії України, які спалювали у Криму в 2014 році

захисту державного суверенітету та запобігання втручання у внутрішні справи РФ на чолі з Андрієм Клімовим: останній усіх невдоволених його законодавчими ініціативами іменує «несвідомими посіпаками іноземних сил», прирівнюючи при цьому просвітників до терористів.

Із цим категорично не погоджується вся президія Російської академії наук, що на початку цього року звернулася до Путіна з відкритим листом, наголосивши, що згаданий законопроект створює правову базу для різних засобів регламентації будь-якої просвітницької діяльності й є начодною спробою держави взяти під контроль свободу поширення знань. «Просвітництво та популяризація науки є нашим професійним і громадянським обов'язком, для виконання якого ми не потребуємо будь-якого дозволу. Сама постановка питання щодо регламентування просвітницької діяльності з боку державних структур є глибоко образливою для нас. Керуючись статтею 29 Конституції РФ, що гарантує нам свободу слова та відсутність цензури, ми заявляємо, що в разі ухвалення законопроекту продовжимо займатися просвітницькою діяльністю, не визнаючи повноправності обмежувальних заходів, які можуть бути впроваджені на основі цього закону, не будемо звертатися по будь-які ліцензії та надавати попередні тексти виступів чи презентацій для погодження з державними органами», – заявили підписанти. Інша група вчених назвала «глибоко хиб-

ною» саму концепцію «ганебно-го» законопроекту та зажадала його негайного відкликання з Держдуми. Втім, чолобитні не вплинули на ситуацію.

* * *

Ухвалений закон може бути використано з репресивною метою: зокрема, він передбачає перевірки всіх, хто ділиться тими чи іншими знаннями через читання лекцій, публікацію освітнього контенту і розповсюдження книжок, та відповідні покарання для тих, кого буде оголошено порушником новітніх приписів. Права на просвітництво можуть бути позбавлені особи, які мають «неправильні» політичні чи світоглядні настанови. Загалом будь-яку вдумливу людину можна буде оголосити «іноземним агентом». У поясненні до закону про освіту на сайті Держдуми РФ було зазначено, що він також має на меті заборону використання просвітницької діяльності для розпалювання соціальної, расової, національної чи релігійної ворожнечі, зокрема за посередництвом повідомлення хибних даних про історичні, національні, релігійні та культурні традиції народів, а також для спонування до дій, що суперечать Конституції РФ.

Здавалося б, мета цілком шляхетна – однак поширення інформації з такою метою вже й так заборонене відповідними законами. Надалі йде наступне пояснення: «Закон покликаний вберегти російських громадян, передусім школярів і студентів, від антиросійської пропаганди, що подається під виглядом просвітницької діяльності». В

пояснювальній записці до законопроекту було висловлено побоювання, що відсутність відповідного правового регулювання створює передумови для безконтрольної реалізації «антиросійськими силами» у школярському та студентському середовищах «широкого кола пропагандистських заходів, зокрема таких, що підтримуються з-за кордону та є спрямованими на дискредитацію державної політики РФ, перегляд історії, підрив конституційного ладу».

Та й у російській «Парламентській газеті» похвалилися, що ухвалений закон «не дозволить західним «просвітникам» вкладати в голови слухачів антиросійські настанови чи хибні історичні факти». Такими можуть бути оголошені будь-які дані, що не вписуються у світоглядну парадигму держави-агресора. Якщо зараз в окупованому Криму можна отримати, як мінімум, умовний термін за репліку про те, що півострів є частиною України, то за новим законом можна буде наразитися на неприємності, лише запевнявши кремлівським наривам про Революцію гідності як про «державний переворот» або про «громадянську» війну на сході України, де «бандерівські фашисти вбивають православних російськомовних дітей», чи про гану в Криму ПЦУ як про «розкольників святого російського православ'я» або про УГКЦ як «уніатську бандерівську секту».

Загалом якщо в Росії нині просвітницька діяльність вустами деяких «державних мужів» фактично прирівнюється до тероризму, то хто заборонить їм ого-

Звинуваченням у «дискредитації внутрішньої політики» та «підриві конституційного ладу» держави-окупанта може також бути піддано, по суті, підпільне вивчення в Криму «державних» української та кримськотатарської мов, що вичаплюються з освітнього процесу всупереч приписам міжнародних організацій. Так, ще в перший рік російської окупації Криму відбулася безкомпромісна зачістка освіти від української мови: попри всі норми та правила, адміністрація шкіл відмовляла батькам учнів у прийманні заяв на відкриття класів з українською мовою навчання під репліку на кшталт: «Вивчайте Вашу мову вдома, мені моє робоче місце дорожче за неї».

лосити, скажімо, Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Т. Г. Шевченка екстремістською чи взагалі терористичною організацією? Принаймні 5 років тому співробітники ФСБ РФ провели обшуки в офісі севастопольського відділення «Просвіти», яке діяло ще з 1989 р. і після російської окупації Криму припинило свою діяльність наприкінці березня 2014 р. за рішенням конференції. Під час обшуку було вилучено понад 250 книжок, виданих у типографіях Канади, Франції, США та України: стверджувалося, що 9 видань входять до російського федерального списку екстремістських матеріалів і призначалися для «поширення серед мешканців РФ ідей українського націоналізму та сепаратизму». Як заявили на російському пропагандистському телеканалі LifeNews, одним із напрямів діяльності «Просвіти» була «пропаганда національної переваги, героїзації УПА, ОУН та інших екстремістських організацій». Керівника севастопольської «Просвіти» з 2003 р. Володимира Проценка телеканал назвав «одним з активних ідеологів українського сепаратизму, членом севастопольської міської організації Конгресу українських націоналістів, що діяла раніше». Наразі про його долю нічого не відомо.

* * *

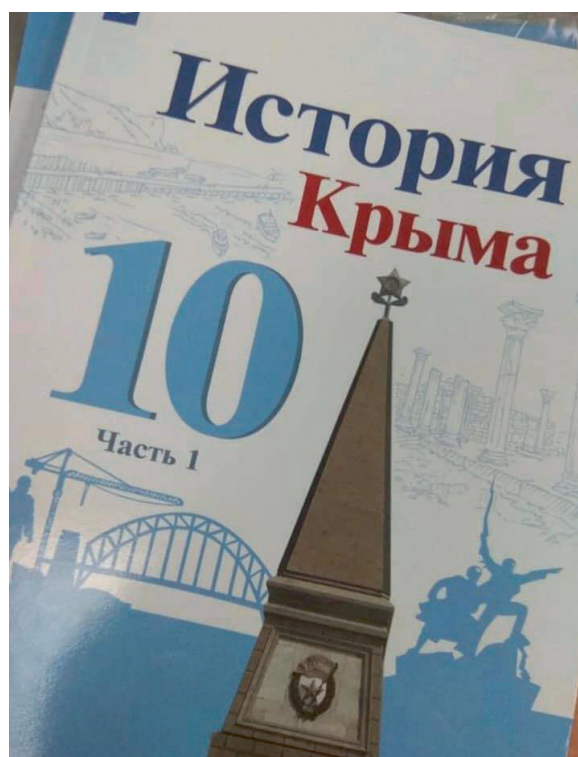
Як би там не було, але «закон про освіту» в окупованому Криму може насамперед вдарили по педагогах, що готують дітей до вступу до вишів на віль-

ній території України: вони можуть бути оголошені «закордонними пропагандистами» чи «іноземними агентами» та репресовані за розповіді про «мирне возз'єднання України/Криму з Росією» як про окупацію, про Голодомор, якого «на самом деле не было», про Другу світову війну, яка «на самом деле была Великой Отечественной» і почалася в 1941 р. нападом Німеччини на СРСР, а не в 1939-му спільним поділом СРСР та Німеччиною Польщі, тощо. Роками кримські діти реєструються на відповідних онлайн-курсах під вигаданими іменами і змушені відмовитись від вступу до українських вишів через те, що представники російських спецслужб проводять з ними та їхніми родинами «виховні бесіди».

Звинуваченням у «дискредитації внутрішньої політики» та «підриві конституційного ладу» держави-окупанта може також бути піддано, по суті, підпільне вивчення в Криму «державних» української та кримськотатарської мов, що вичавлюються з освітнього процесу всупереч приписам міжнародних організацій. Так, ще в перший рік російської окупації Криму відбулася безкомпромісна зачистка освіти від української мови: попри всі норми та правила, адміністрація шкіл відмовляла батькам учнів у прийманні заяв на відкриття класів з українською мовою навчання під репліки на кшталт: «Вивчайте вашу мову вдома, мені моє робоче місце дорожче за неї». Вліпшому разі дітей і їхніх батьків ставили перед фактом, що українська мова вивчатиметься тільки на рівні фольклору, а україномовні класи не відкриватимуться «заради єдиного учня». Фіксувалися випадки, коли директори деяких шкіл проводили з батьками учнів «просвітницькі» бесіди щодо «недоцільності та безперспективності» навчання дітей українською мовою: мовляв, молоде покоління має зростати громадянами РФ і відчувати себе частиною «єдиного народу», а не «якимись там» українцями.

У листопаді 2015 р. «глава Криму» Сергій Аксьонов заявив, що «патріотичне виховання» кримчан має починатися з дитячого садка, а точніше – з трирічного віку. Наприкінці року в Сімферополі без жодних спеціальних законів через тиск з боку «адміністрації» та звинувачення у «вихованні українських націоналістів» припинила свою діяльність дитяча театральна україномовна студія «Світанок», яка проіснувала понад два десятиліття. Натомість нині в Криму проводиться дуже потужна агітаційна робота з «виховання патріотичних почуттів» до країни-загарбника: доходить навіть до таврування

некоторые пошли на активное сотрудничество с врагом. Коллаборационистские настроения усиливались действиями оккупационных властей, ориентированными на дифференцированную политику в отношении различных национальных и социальных групп населения.

2. Национальная политика оккупантов. Коллаборационизм

В Крыму в силу специфики национального состава населения германское командование оперативно приняло меры для того, чтобы расположить к сотрудничеству крымских татар, часть которых встречала оккупантов в некоторых городах и деревнях уютами, угощала фруктами и вином, видя в них «освободителей от коммунистического гнета».

командующего 11-й армией генерала Э. фон Манштейна после вступления его частей в Крым говорились: «Всем задействованным войскам против партизан ещё раз довести до каждого, что

«зрадниками» дітей, які не знають її гімну та не пишуть «руський(ая)» у графі «Національність» в анкетах.

На окупованому півострові також тривають розправи над українською книжкою. Так, на початку 2015 р. керівника міської бібліотечної системи Феодосії було оштрафовано на 2000 рублів за «масове поширення екстремістських матеріалів» – 12 примірників книжки Василя Марочка «Геноцид українців» з серії «Голодомори 1932-1933» (2007). У 2016 р. стало відомо про зникнення єдиної в Севастополі великої української бібліотеки, яку місцеві активісти збирали роками в Українському культурно-інформаційному центрі. В колишній українській гімназії Сімферополя зі стелажів бібліотеки зникли українознавчі видання, а в сімферопольській міській бібліотеці № 9 ім. Л. Толстого було закрито канадсько-український бібліотечний центр, який існував з осені 1996 р. і фонд якого збирався зусиллями української закордонної діаспори. Судячи з опису літератури, яку небайдужі мешканці Криму рятували раніше та в подальшому зі смітників та полум'я, окупанти вважають ідеологічно небезпечними видання про українських гетьманів, Голодомор, мовно-політичні зв'язки, етапи русифікації України тощо.

Ще у травні 2014 р., після заяви кримського «міністерства освіти

про припинення вивчення історії України в освітніх закладах, вчителі місцевих шкіл вирішили наостанок розповісти дітям про «найважливіше» в українському минулому – наприклад, про те, що під час Другої світової війни війська гітлерівської Німеччини були не такі страшні, як «заборонена на території РФ як екстремістська організація» УПА та дивізія СС «Галичина», чії воїни «розчленовували дітей, розрізали жінкам животи і зашивали туди живих котів».

* * *

Схоже, в Росії ніхто не проти такої «просвітницької діяльності» – як і не проти безкінечної мілітаризації дітей і виховання з них «істинно руских людей», готових убивати й помирати за «отечество». До того ж слід зазначити, що у кримській школі, яка вже кілька років є нетолерантною не лише етнічно, а й конфесійно, учням, незалежно від їхнього світогляду, зусиллями місцевих епархій УПЦ МП за підтримки «влади» фактично силоміць прищеплюють цінності російського православ'я.

Промовистий візирець «правильної російської освіти» було продемонстровано 5 квітня в середній школі селища Дачне поблизу Судака. Класна керівниця, вчителька літератури Олена Руденко дала учням 4 класу, в якому навчаються 9 кримськотатарських і 7 слов'янських дітей, завдання підготувати розповідь

жилплощадь. Поэтому семья зачастую размещалась в землянках, полуразрушенных домах, клубных зданиях и т. д. Выделение крымским татарам приусадебных участков для улучшения материально-бытового состояния проходило крайне медленно. Так, например, из 38 168 семей крымских татар, расселённых в Узбекистане, по состоянию на 15 августа 1944 года приусадебными участками и индивидуальными огородами было наделено 18 180 семей, или 47,6%. В ряде областей при разла-

Солдаты Ваффен-СС ведут арестованного крымского партизана

3 активности (конечно, при условии её полной лояльности к Германии), а также в повседневной пропагандистской риторике оккупационных властей. Всё это создавало условия для более широкого вовлечения крымских татар в коллаборационистскую деятельность по сравнению с другими этническими группами населения Крыма... С начала 1942 г. начинает формироваться система т. н. татарских или мусульманских комитетов, хотя немцы и не разрешили создавать общекрымский орган для крымских татар, лишь этой общине было разрешено иметь собственные органы «национального самоуправления», фактически параллельные обычной администрации. Ещё раньше началось создание подразделений самообороны, вспомогательных подразделений для вермахта и полицейских рот СД (в дальнейшем развёрнутых в батальоны), основным контингентом которых также становились крымские татары». Общая численность крымско-татарских формирований, служивших гитлеровцам с оружием в руках, оценивается в 20 тысяч человек.

в документах органов НКВД СССР при характеристике по-

4 митета были разработаны новый устав и программа деятельности мусульманских комитетов. При этом были выдвинуты следующие главные требования: создание татарского парламента, создание татарской национальной армии и создание самостоятельного татарского государства под протекторатом Германии. Эта программа была подана на рассмотрение Гитлеру, однако

В мае 1943 года один из старейших крымскотатарских националистов, А. Озенбашлы, подал на имя Гитлера меморандум, в котором изложил программу сотрудничества между Германией и крымскими татарами, основные положения которой были сходны с пунктами предыдущей. Однако выполнение подобных требований не входило в планы нацистского руководства...

В результате такой политики уже к концу 1943 года почти все мусульманские комитеты практически не функционировали. Так, даже Симферопольский комитет состоял фактически только из одного человека – своего председателя Абдурашидова. Хотя, помимо него, в комитете на тот момент

Так, понад два роки тому громадськість півострова збуривав презентований підручник для учнів 10-х класів, у якому заявлялося про 20 тисяч кримських татар, які «служили гітлерівцям зі зброєю в руках», та про «лояльне» ставлення «більшості кримських татар» до німецьких окупантів, а депортація народів Криму була названа «звичайним переселенням». При цьому в підручнику, що вийшов 11-тисячним накладом, ані словом не було згадано про колабораціонізм тих же росіян у Криму. Внаслідок суспільного резонансу видання не було впроваджене у навчальний процес.

росіян у Криму. Внаслідок суспільного резонансу видання не було впроваджене у навчальний процес. Втім, було б дуже цікаво побачити реакцію влади держави-окупанта на такі речі після впровадження нових законів щодо «регулювання просвітницької діяльності».

Наостанок хотілося б згадати резонансний випадок, що стався ще на початку 2008-2009 навчального року в сімферопольському державному лицейі № 1, де новий вчитель історії буквально з перших занять почав нав'язувати дітям антидержавне бачення історії України. Тоді мати одного з учнів розповіла, що після чергового заняття випадково переглянула зошита з конспектами сина і вжахнулася тому, що побачила: «Мені на мить здалося, що заняття з історії веде психічно нездорова людина. Син зі слів викладача вивів такі речення: «Слово «Україна» появилось в XIX веке, его придумал Михаил Грушевский. До этого землю и народ называли Малороссия. Существует единый русский народ, а понятия малороссы, великороссы, белоруссы обозначают географическое место рождения русского человека. Слово «Украина» является позорным, оно означает «окраина», его узаконили, чтобы разделить. Мы живём не в Украине, а в России. Было крещение Руси, а не Украины. Киев – мать городов русских, а не украинских. Украинского народа и языка не существует. Ради сохранения единства русского народа мы не должны признавать государство Украина». Тоді батьки учнів порушили питання відповідності цього вчителя його посаді. Тепер же саме таких викладачів шанують і поважають у системі освіти держави-агресора та окупованого нею Криму – тож навряд чи на них поширюватимуться новітні закони, що регламентують просвітницьку діяльність.

ДВАДЦЯТЬ СТОЛІТЬ ПІД ЗНАКОМ МЕНОРИ

КАРАЇМИ

На околиці цього міста розташовані величні руїни, що колись були зображені на купюрі в одну гривню. Херсонес – певно, одна з найкращих ілюстрацій до слів із «Варязької балади» Євгена Маланюка – «Віки, віки – одна блакитна мить». Тут можна згадати, що громадяни Херсонеса присягали не порушувати демократію ще на початку III ст. до н.е. До написання Великої хартії вольностей залишалося якихось півтори тисячі років, а до ухвалення конституції США – більше двох тисяч років.

Олександр ДЗЮБА

Зображена на одній гривні базиліка, в якій хрестився київський князь Володимир, ще за 500 років до його хрещення була юдейською синагогою. На її вапнякових плитах збереглися графіті грецькою та давньоєврейською мовами з юдейськими іменами та плита з зображенням менори, шофару (рогу-сурми), етрогу й лулаву. Етрог – плід цитрону, а лулав – молодий лист фінікової пальми. Юдеї використовують етрог і лулав у обрядах першого дня біблійного свята Кучок – Суккот. У XX ст. написи з херсонеської синагоги досліджував історик-караїм Давид Маркович Гумуш.

Будівля з однієї гривні – найдавніша синагога на теренах колишнього СРСР, рештки якої збереглися до нашого часу. На думку дослідників, ця споруда стала християнською церквою наприкінці IV чи в V ст., у часи, коли місто належало візантійцям. У той час було зруйновано юдейські синагоги у кількох містах Візантійської імперії, оскільки ставлення влади до юдеїв значно погіршилося.

Інше зображення менори з надгробного каменя, знайдене в Херсонесі, було датовано істориками II ст. до н.е. – I ст. н.е., й це є найдавнішим зображенням семисвічника за межами Ерец Ізраель (землі Ізраїлю).

* * *

Юдейські громади з'явилися в Північному Причорномор'ї в I ст., приблизно одночасно в східному й південному Криму – Боспорському царстві й Херсонесі. В останньому місті юдеї жили близько тисячі років.

У середні віки Херсонес став називатися Херсоном. Про юдеїв

Освячення севастопольської кенаси

Значок на честь відкриття кенаси у Севастополі

Севастопольська кенаса після війни

середньовічного Херсона чимало цікавого розповідає відомий текст християнської традиції – «Життя святого Костянтина (Кирила) Філософа». У нас святий Костянтин-Кирило найбільше відомий як вчений муж, який разом зі своїм братом Мефодієм створив слов'янську абетку, що й отримала назву за його ім'ям – кирилиця.

У 860 р. Кирило прибув до Херсона й вивчив тут іврит і руську мову. Певно, найзагадковіший для кримських краєзнавців сюжет із його життя – зустріч у Херсоні з самаритянином – представником дуже давньої течії ізраїльської віри. За своєю вірою самаритяни в чомусь схожі з караїмами. Дехто вважає, що саме про караїма йдеться в «Житті Костянтина-Кирила», адже про перебування самаритян у Криму нічого не відомо з жодних інших

історичних джерел. У часи Кирила в Херсоні жили й хозари, які сповідували юдаїзм.

Юдеї покинули Херсон в останні роки XI ст. Про їхнє вигнання з цього міста в 1096-1097 рр. каже інше християнське джерело – «Життя Євстратія Постника». Тоді одного з місцевих членів юдейської громади звинуватили в работоргівлі, й вигнали з міста всіх юдеїв. А в 1399 р. Херсон був зруйнований ногайським темником Едигеєм. На згадку про ті давні часи у караїмів залишилося прізвище Харсун.

Неподалік, на місці сучасної Балаклави, виник новий торговельний осередок генуезців – Чембало. Серед етнічно строка того населення цього міста були й юдеї. Певно, з приходом генуезців у XIII ст. до Криму прибувають й євреї-равіністи з Європи, і знайомлять кримських одновіт-

ців із тим, про що вони до цього не чули, – з Талмудом. Так у Криму почався поділ юдеїв на равіністів і караїмів. Перші прийняли Талмуд, другі поставилися до нього більш критично.

До заснування Севастополя залишалася половина тисячоліття.

* * *

Мало хто знає, що навіть у назві цього міста є ізраїльський слід, і цей слід веде аж до берегів Криму.

На меридіані Святої землі, починаючи від території Ізраїлю і далі, в північному напрямку, розташовані кілька міст, що мають у своєму імені грецький корінь σεβαστός – севастос, «поважний». Спочатку так величали римських імператорів (з I століття й пізніше). Це слово – грецький аналог латинського «augustus».

На землях Ерец Ізраель назву Себастія отримав античну епоху

Будівля з однієї гривні – найдавніша синагога на теренах колишнього СРСР, рештки якої збереглися до нашого часу. На думку дослідників, ця споруда стала християнською церквою наприкінці IV чи в V ст., у часи, коли місто належало візантійцям. У той час було зруйновано юдейські синагоги у кількох містах Візантійської імперії, оскільки ставлення влади до юдеїв значно погіршилося.

мало стародавнє місто Шомрон (Самарія), яке в давнину було столицею північного Ізраїльського царства. Воно розташоване на 35°11'42" східної довготи.

Північніше, на середземноморському узбережжі Малої Азії, в історичній області Кілікія, розташовувалося ще одне місто з аналогічною назвою – Себаста. Раніше воно називалося Елеус і було столицею каппадокійського царя Архелая Філопатра в кінці I ст. до н.е., але пізніше занепало й було покинуто до початку VII століття. Воно лежить на 34°10'25" східної довготи.

Ще одна давня Себастія, а нині просто Сівас, заснована в I ст. до н.е., розташовується також у Малій Азії, але північніше, в історичній області Каппадокія. Ця Себастія також мала столичний статус; наприкінці III століття місто стає столицею Малої Вірменії, а в XI ст. – столицею туркменського царства Данішмендидів. Воно розташоване на 37°01'00" східної довготи.

Особливістю всіх трьох Себастій є те, що вони були так названі або перейменовані в I столітті до н.е. на честь імператора Римської імперії Октавіана Августа.

Кримське місто Севастополь – наймолодше зі згаданих міст із схожими назвами. Воно було засновано в 1783 р. поблизу стародавнього Херсонеса на місці кримськотатарського села Ак-Яр (білий берег, обрив); і розташовується на 33°32'00" східної довготи. Так, наприкінці XVIII ст. у ційно приєднаному Російською імперією Криму продовжилася давня традиція найменувань «поважними» міст, розташованих на меридіані ізраїльської Самарії.

* * *

У першій половині XIX ст. караїмів у Севастополі було не дуже багато. Для відправлення релігійних обрядів їм вистачало не дуже великої будівлі, яка була придбана громадою в 40-х рр. того століття. Під час оборони Севастополя 1854-1855 рр. ця перша севастопольська кенаса була зруйнована. До 1885 р. караїм-

ська кенаса змінила кілька адрес, розташовуючись у приватних і найманих приміщеннях. У 1879 р. караїми розпочали зводити будинок молитви на ділянці, що належала громаді на Адміральській вулиці, на центральному міському пагорбі. Однак на заваді стала пильність головнокомандувача Чорноморського флоту і портів Миколи Андрійовича Аркаса. Він доповів у Санкт-Петербург про наміри караїмської громади, й звіди були затребувані й проєкт кенаси, й заодно план усього міста, на якому мало бути позначене місце її будівництва.

Від нього ж надійшов відгук про визнання Святійшим синодом протизаконним будівництво кенаси в тому місці. У Російській імперії існував будівельний статут, і там у ст. 258, п. 2 зазначалося, що відстань від православної церкви до синагоги мала бути не меншою, ніж 100 сажнів. Місце ж, де караїми почали зводити кенасу, розташовувалося лише в 65 сажнях від Володимирського собору. Марно караїмський гахам Шемуель Панпулов подавав клопотання до великого князя генерал-адмірала Олексія Олександровича й до Святійшого синоду, посилаючись на російське законодавство, а саме: на ст. 1097 статуту іноземних сповідань, де було записано: «Караїми, перебуваючи під заступництвом загальних законів імперії, користуються всіма правами, наданими російським підданам». Святійший синод залишив клопотання без розгляду, там лише пояснили, що повнота прав караїмів не поширюється на ті закони, які захищають права панівного віросповідання. Як то кажуть, *cuius regio, eius religio* – чия влада, того й релігія.

У 1884 р. караїмська громада придбала порожню на той час земельну ділянку у провізора Турчинського за 6600 карбованців. Вона розташовувалася на Великій Морській вулиці. Та цього разу в справу втрутився окружний суд, який не затвердив надані документи про придбання землі під будівництво кенаси, вимагаючи дозволу на це вищих органів влади. На владнання формальностей було витрачено багато часу, але караїми взяли дозвіл на будівництво кенаси на цьому місці в імператора Олександра III.

Далі розробили проєкт кенаси, який ухвалили лише в 1896 р. Його автором був міський архітектор Олександр Михайлович Вейзен. Будували кенасу довго. Заклали фундамент у 1896 р., та швидко закінчилися кошти, й їх довелося збирати довгі роки, аж поки велику пожертву на цю справу не зробив караїмський купець Йосип Давидович Бурназ. Будівництво завершили 1908 р.

Матеріал вибрали надійний і якісний – кримбальський камінь. Це – вапняк із вкраплен-

Фасад кенаси в Севастополі

Сучасний вигляд кенаси в Севастополі

ням кварцевого гравію. Саме він був матеріалом для будівництва храмів та фортифікаційних споруд Севастополя. Фасад було виконано у ризах ренесансу, гладка поверхня стін поєднувалася з рясно декорованими рослинним орнаментом фрагментами довкола напівкруглих вікон. Центральну частину споруди прикрашали колони коринфського ордеру. Всередині була проведена електрика, а люстри куплені за кордоном. Поруч було зведено фонтан для омовінь. Будівництво обійшлося в 70 тисяч карбованців. Будівля, розрахована на 400 вірян, виглядала монументально. 14 травня 1908 р. споруда мала бути освячена. Але й тут втрутилася політика. В цей день Російська імперія святкувала «день коронування їх імператорських величностей», тож освячення перенесли на наступний день. В цій урочистій події брали участь кілька газзанів, представники

всіх караїмських громад Криму, Таврійський і Одеський караїмський гахам Шемуель бен Моше Панпулов, який прибув із Євпаторії, головнокомандувач Чорноморського флоту і портів Роберт Вірен, міський голова Севастополя Володимир Мореншильд та гласні міської думи. З цієї нагоди випустили пам'ятний значок. Гахаму Панпулову, певно, було особливо приємно відкривати в цьому місті будинок молитви, адже він був учасником оборони Севастополя 1854-1855 рр. За час, коли він очолював караїмське духовне управління, були збудовані нові кенаси в багатьох містах, де мешкали караїми.

* * *

Та невдовзі настали лихі часи. Будівлю кенаси націоналізували в 1921 р. й передали в користування караїмській громаді. Того ж року Велику Морську вулицю, на якій вона розташовувалася,

перейменували на вулицю Карла Маркса.

Протягом 1920-х рр. караїми охоче відвідували кенасу, й не було якоїсь динаміки на зниження відвідуваності. Це, звісно, дратувало владу. Один з її представників, керівник столу релігійних культів Севастопольського райвиконкому, у 1927 р. написав доповідну записку, в якій зробив приємний комплімент і караїмській вірі, й очільнику севастопольських караїмів газзану Товії бен Сімхові Леві-Бабовичу. У ній йшлося про те, що караїмська релігія більш стійка порівняно з іншими культурами, бо її служитель – красномовний і активний агітатор, який завжди перебуває серед своєї пастви, має великий авторитет серед вірян і користується в них повагою. Щодо служителя це було абсолютною правдою. Леві-Бабович був добре освіченою людиною, хоч знання отримав переважно шляхом самоосвіти, був глибоко віруючою людиною і великим подвижником, і радянська влада відібрала у нього все – і хату, й засоби існування. З нього вимагали скласти сан, зробили лишенцем, позбавивши можливості заробітку.

Радянська влада шукала привід для закриття кенаси. І, звичайно, знайшла. 14 грудня 1930 р. Севастопольський міський фінансовий відділ написав звернення до адміністративного відділу виконкому міської ради Севастополя, в якому містилося прохання розірвати договір із громадою через «несплату групою вірян, які орендують караїмську кенасу на вул. Карла Маркса в м. Севастополі, недоїмки зі страхування до 30 грудня 1931 р. Сума недоїмки виражається в розмірі 56 крб. 96 коп.». Трохи раніше цих подій на будинок молитви поклав око Чорноморський флот, надіславши міській владі клопотання про надання під спортивну базу будівлі караїмської кенаси. У ньому зазначалося, що «приміщення це необхідне головній Севморбазі для робіт з фізпідготовки, що має величезне значення для бойової підготовки». Певно, флотоводці вважали, що без караїмської кенаси підвищити рівень бойової підготовки доблесних червоних гардемаринів не було жодної можливості. Та «курортний флот» піймав облизня. Кенасу ухвалою президії ЦВК Кримської АРСР «ліквідували, зважаючи на вимогу трудящих і відмову релігійної громади від користування» 5 лютого 1931 р., але будівлю передали «Інтернаціональному клубу караїмів, татар і кримчаків». Караїмську релігійну громаду зняли з реєстрації, а газзану Товії Леві-Бабовичу дозволили покинути Країну Рад. Він став гахамом (релігійним головою) караїмів Єгипту. Їхні нащадки досі пам'я-

У першій половині XIX ст. караїмів у Севастополі було не дуже багато. Для відправлення релігійних обрядів їм вистачало не дуже великої будівлі, яка була придбана громадою в 40-х рр. того століття. Під час оборони Севастополя 1854-1855 рр. ця перша севастопольська кенаса була зруйнована. До 1885 р. караїмська кенаса змінила кілька адрес, розташовуючись у приватних і найманих приміщеннях. У 1879 р. караїми розпочали зводити будинок молитви на ділянці, що належала громаді на Адміральській вулиці, на центральному міському пагорбі. Однак на заваді стала пильність головнокомандувача Чорноморського флоту і портів Миколи Андрійовича Аркаса.

тають свого духовного лідера. Певний час тому в Ізраїлі вийшло друком двотомне видання під назвою «Піркей Товія» (פרקי תוביה) «Повчання Товії», яке розповідає про життя й діяльність Товії бен Сімхи і містить його твори та проповіді.

* * *

Споруда на вулиці Карла Маркса згодом була передана піонерам, а під час Другої світової війни зазнала значних руйнувань унаслідок потрапляння у неї авіабомби та снарядів. Будівля була буквально за крок від загибелі. Про її стан свідчить складений 1952 р. акт обстеження: «Придатність фундаменту і стін цокольного поверху становить 90%, внутрішні стіни – не збереглися, зовнішні стіни – 40%, облицювання зовнішніх стін будівлі – 30%, міжповерхові і горішні перекриття – не збереглися, перегородки, дах, підлога, сходи – не збереглися». Споруду назвали «напівзруйнованою коробкою будівлі колишньої кенаси» й передали товариству «Спартак» для влаштування там спортивної зали. В 1953 р. її було відновлено за проєктом архітектора Олександра Бобкова. Він підійшов до реконструкції будівлі кенаси максимально делікатно й професійно, повернувши їй історичний зовнішній вигляд. Усередині ж її було поділено на два поверхи, а вхід перенесено з північного фасаду на південний. З 1960 р. й дотепер будівлю використовують для тренувань боксерів.

У Севастополі існує караїмське національно-культурне товариство, але немає релігійної громади, якій могли б повернути кенасу. Будемо сподіватися, що релігійне відродження й повернення до традицій предків у севастопольських караїмів ще попереду.

ПАРТИЗАНСЬКА БОРОТЬБА КРИМСЬКИХ ТАТАР У КРИМУ

ЯК ЦЕ БУЛО...

У січні 1920 р. при Кримському обкомі РКП(б) було створено Мусульманське бюро (в інших документах його називають Татарською секцією). Як згадував С. Бабахан, до нього увійшли: секретар Амет Мамут-оглу (Метхат Рефатов), Асан Ізет-оглу, Мухаметджан Урманов (Урманер), Казамзи Сакаєв, Асан Сакаєв, Мурат Рашид Асанов, Сеїт Іслям Аппаз-оглу (Аппазов), Іслям Умеров, представник обкому Євгенія Жигаліна.

Тетяна БИКОВА,
к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Армія Врангеля

Невдовзі А. Мамут-оглу налагодив контакти з частиною бійців, які врятувалися з розгромленого загону капітана М. Орлова, й домігся приєднання до Мусульманського бюро юнкера Абдулла Мустафи Баличева, охотника* Миколи Яркого-Аптекмана, Сеїта Амета Баталова та поручика Вишневського¹.

Під час обласної (підпільної) конференції РКП(б), яка проходила 5-7 травня (21-23 квітня) 1920 р. у Коктебелі, С. Бабахан розповідав: «Татсекція була заснована лише в січні 1920 р. і, незважаючи на відсутність досвідчених працівників, змогла зв'язатися та налагодити роботу місцевих організацій під загальним керівництвом парткомів. Була організована і досить інтенсивно працювала секція в Севастополі; зусиллями Татсекції була налагоджена робота в Бахчисараї, а також у районі Кучук-Кузьнєвської (Кучук-Узенської, – авт.) волості. Вони випустили татарською мовою кілька листівок, частину яких склали самі, а частину переклали з листівок, які видавав обком російською мовою. Останнім часом

ними було захоплено багато зброї і створено свій загін на випадок повстання. Вони мали великі зв'язки з частинами як Сімферопольського гарнізону, так й інших, і, якщо взяти до уваги, що у Слещова була досить значна кількість як окремих загонів, так і великих полків, що склалися з мусульман, то треба визнати роботу, зроблену товаришами Рефатовим (Метхатом Рефатовим, – авт.), Урманером, Абаз-Єфенді (Сеїт Іслям Аппаз-оглу, – авт.) та іншими товаришами Татарської секції, досить значною. Секція перебувала у найтіснішому зв'язку з обкомом і отримувала директиви, вказівки та матеріальну допомогу»².

Член Мусульманського бюро І. Умеров пізніше згадував: «Розпочали проводити пропаганду серед населення, особливо серед татар, а також розкладницьку роботу серед мобілізованих стражників і військ. Надавали дезертирам фальшиві документи, які діставали через діловода військового начальника – Чумака. Сильно розклав тил білих виступ Орлова. Стражників резерву бажали послати проти Ор-

лова*, але завдяки нашій пропаганді вони розбіглися»³.

Члени Мусульманського бюро вели активну діяльність у Сімферополі, Севастополі, Бахчисараї, Кучук-Узені та інших містах⁴. Велику увагу було спрямовано на організацію в селах більшовицьких та молодіжних організацій, на агітацію проти мобілізації в Добровольчу армію. Підсумком цієї активної агітації стала відмова молоді багатьох сіл Кучук-Узенської волості йти до армії. Пристав державної стражі в доповідній записці до штабу військ Добровольчої армії писав: «У Кучук-Узенській волості, яка складається з п'яти сіл і населена татарами, не зовсім прихильні настрої щодо Добрармії... З часу перевороту, а особливо в часи більшовизму татарська молодь зорганізувалася у «Союз молоді»... Фактично Союз продовжує функціонувати і після уходу більшовиків. Результатом цього є прояв ворожості через вилонвання дезертирів»⁵.

Подальша доля Мусульманського бюро була трагічною. Його бойові загони здійснювали напади на склади з зброєю. Невдовзі керівництвом було ухвалено рі-

шення напасти на типографію газети «Міллет», щоб одержати татарський шрифт. Операцію було призначено на 11 квітня (28 березня), але через присутність у керівництві агента контррозвідки Вишневського члени Мусульманського бюро (Амет Мамут-оглу (М. Рефатов), Асан Ізет-оглу, Сеїт Амет Баталов, Мухаметджан Урманов (Урманер), Казамзи Сакаєв, Асан Сакаєв, Мурат Рашид Асанов, Сеїт Іслям Аппаз-оглу, юнкер Абдулла Мустафа Баличев, охотник Микола Яркого-Аптекман, стражник Іслям Умеров та Євгенія Жигаліна) ввечері цього дня були заарештовані разом з ними Вишневський наступного ранку був випущений.

15 (1) квітня до генерала О. Кутепова прийшла делегація кримських татар. Газета «Южные Ведомости» розповіла про цей візит: «Нещодавно військовою владою серед місцевого татарського населення було здійснено цілу низку арештів. Третього дня до генерала Кутепова прибула татарська делегація на чолі з головою повітової управи М. Кіпчакським і С. Хатгатовим, яка

Члени Мусульманського бюро вели активну діяльність у Сімферополі, Севастополі, Бахчисараї, Кучук-Узені та інших містах. Велику увагу було спрямовано на організацію в селах більшовицьких та молодіжних організацій, на агітацію проти мобілізації в Добровольчу армію. Підсумком цієї активної агітації стала відмова молоді багатьох сіл Кучук-Узенської волості йти до армії.

клопотала щодо пом'якшення долі заарештованих. Делегація вказала на те, що татарська громада налаштована проти більшовиків, і не може бути відповідальною за дії кількох осіб татарської молоді. Генерал Кутепов уважно вислухав делегацію, вказав на багато фактів звинувачення, які є в наявності, і просив передати татарській громаді, щоб вона не турбувалася щодо здійснених арештів, адже влада каратиме тільки злочинців і не буде переносити провини на цілу націю»⁶.

Далі буде...

* Російською мовою: вольноопределяющийся.
1 Из воспоминаний С. Я. (Николая) Бабахана «Большевистское подполье в Крыму» // Крымскотатарское национальное движение в 1917-1921 гг. Документы // Вопросы развития Крыма (научно-практический дискуссионно-аналитический сборник). – Вып. 3. – Симферополь, 1996. – С. 70.
2 Державний архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК). – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 148; Спр. 129. – Арк. 21.
3 Капітан М. Орлов – командир 1-го добровольчого Корніловського полку, який разом зі своїми однодумцями підняв бунт проти керівництва Добровольчої армії.
4 Умеров И. Работа татсекции при ОК РКП(б) (1919-1920 годы) // Революция в Крыму (Симферополь). – 1930. – No 9. – С. 140-141.
5 ДААРК. – Ф.-П. 150. – Оп. 1. – Спр. 152. – Арк. 2.
6 Там само. – Спр. 103. – Арк. 14.
7 Там само. – Спр. 68. – Арк. 99 – 99 зв.

У НАСТУПНОМУ ЧИСЛІ «КРИМСЬКОЇ СВІТЛИЦІ»

ОКУПОВАНА, АНЕКСОВАНА ЧИ СПІРНА? ДО ПИТАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА

Відповідь на запитання щодо правової кваліфікації території Кримського півострова після подій 2014 року не є однозначною, попри те, що існують терміни зі спеціалізованого національного законодавства, які вживаються на внутрішньому та міжнародному рівні юристами, дипломатами, журналістами чи активістами. Відверто кажучи, особа, яка не належить до перерахованих спільнот або ж ще не займається питаннями Криму, відчуває на собі тиск семантичного забруднення, не розуміючи, чому окупація, яка за визначенням є тимчасовою, у нас «тимчасова окупація», а анексія – лише «спроба», а не завершене заборонене міжнародним правом діяння. У лінгвістиці подібні явища називаються «плеоназм» (просторічне «масло масляне»), на державному рівні це зветься «політика», яка, вочевидь, має своє підґрунтя для існування. Але який погляд на дану проблему має міжнародне право? Розбиратимемося у наступному номері.

ГАЗЕТА «КРИМСЬКА СВІТЛИЦЯ»

Всеукраїнська літературно-художня і публіцистична газета Свідцтво про державну реєстрацію КВ № 23715-13555Р від 06.02.2019 р.

Засновники

Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка
Громадська організація «Кримський центр ділового та культурного співробітництва «Український дім»

Видавець

ТОВ «Видавничий дім «Українська культура»

Юридична адреса

Видавця: 03040, м. Київ, вул. Васильківська, 1

Директор

Євген БУКЕТ

Головний редактор

Андрій ЩЕКУН

Дизайн та верстка

В'ячеслав ЮРЧЕНКО

Надруковано:

ФОП Хісамдінов А. Ю.

Редакція не завжди поділяє думки авторів публікацій, відповідальність за достовірність фактів несуть автори. Рукописи не рецензуються і не повертаються. Редакція залишає за собою право скорочувати публікації і виправляти мову. Зміст газети поширюється на умовах ліцензії CC BY 3.0, якщо відсутні інші вказівки.

Передплата на газету

Передплатна ціна на 2021 р.: на 6 місяців - 224,64 грн; на рік - 449,28 грн.

У передплатній ціні враховано вартість доставки до вашої поштової скриньки і вартість оформлення абонементу.

Передплатний індекс

90269

Наклад 1000 прим.
Ціна договірна